

GYVIEJI ARCHYVAI

Gyvieji
literatūros archyvai

Šiandieniniai romanai apie sovietinį gyvenimą

Jau tris dešimtmečius nemažai rašoma apie Sibirą. Šiose knygose teigiamas herojus tarsi pats kuriasi. O iš tiesų jį kuria kancios: jis neturi nė mažiausio pasirinkimo, ir mus domina tik dviasiskai – tuo, ką prarado, ir tuo, ką atsivežė iš Lietuvos.

Žymiai sunkiau rašyti apie sovietinį gyvenimą pačioje Lietuvoje, kai kiekvienas skaitytojas gali paklausti: o tu pats tada ką veikei?

Šio klausimo vengia ne vienas romanistas. Susidaro įspūdis, kad siekia jį apeiti: pasirenka senosios Lietuvos istoriją, alegorijos ir fantazijos stilių, tarmes ar kitas stilizacijas, labiau linksta į poeziją. Tik tenai autorius gali išsiūbuoti.

O tie romanistai, kurie vis dėlto imasi vaizduoti sovietinį gyvenimą Lietuvoje, patenka į keistoką situaciją: siužetas, siejamas su tautos likimu, įstringa, ir tenka pasitenkinti herojaus vaikyste ir paauglyste. Šie rašytojai, dažniausiai naujokai, apskritai anksti nutraukia savo bręstančio romano ar apsakos veiksmą – kai tik sulaukia kokios nors ryškesnės permainos, pavyzdžiui, vidurinės mokyklos baigimo. Beje, panašius varžtus pajuto ir šių eilučių autorius, rašydamas romaną „Šviesiau už mėnesieną“.* Didesnių įvykių sovietiniais metais tiesiog nebūdavo, herojus negalėjo netgi išvažiuoti į užsienį ir ten gyventi, nė susidraugauti su užsieniečiais.

Autoriai, bandantys giliau įeiti į naujas sovietinio gyvenimo sritis, į brežnevinę praeitį, blaškosi ir, vos atsistoję ant kojų, gaščiojasi netgi savo šešėlio. Jie nenoriai ir išrankiai teigia tai, ką vakar neigė, vengia ideologinių klausimų, bijo savo nepatyrimo ir klaidų: kad tik kas neatsilieptų iš blogosios pusės, nepaminėtų autoriaus pavardės ir nenutrauktų kūrinio gyvybės siūlo. Atrodo, kad jie sunkiai ieško savo žanro ir krypties: nėra medžiagos, nėra siužeto, nėra herojaus.

Vis dėlto mūsų nepriklausomybės metų literatūroje jau pastebimi ir nauji pasakojimai apie jaunojo herojaus lavinimąsi ir raidą – atsirado vadinamųjų ugdymo romanų užuomazgų. Tai duobėtas kelias, tiesą sakant, netgi paties kelio nėra.

Tam tikru požiūriu mums labai pamokantis ir įsimintinas yra J. V. Gėtės autobiografinis romanas „Vilhelmo Meisterio mokymosi metai“. Mūsų romanai, savaime suprantama, juo net nekvepia, bet norisi palyginti vieną ypatybę – atskirą stambiosios prozos elementą. Išsivystę iš pirminio romano varianto apie teatrinį pašaukimą, „Mokymosi metai“ sukėlė autoriui daug vargų ir svarstymų. Vėliau jis netgi prisipažino: „Šis kūrinys priklauso prie pačios spontaniškiausios produkcijos, ir aš pats, galima sakyti, nepritaikiau jam rakto. Ieškoma centro, tačiau jį sunku rasti...“ Šiame romane apie herojaus raidą Vilhelmas Meisteris keliauja su vidutinių gabumų aktorais, trupė, kaip ir apskritai teatro veikla, jam atrodo skurdi, žemiška, neleidžianti siekti aukštesnių tikslų. Dėl to, kaip aiškina literatūrologai, Gėtė šį romaną kūrė ilgai ir vangiai; perrašydamas atsisakė minties apie teatrinį pašaukimą, apie teatrą kaip didelį savo romano uždavinį. Galop visą tą maišalynę (vokiečių kritikų žodis) autorius pavadino klaida, nors, rodos, teatras šiaip nėra menkavertė tema. Galbūt Gėtės klaidžiojimus lėmė patirties stoka – iki jo Vokietijoje apskritai nebuvo tikro romano. Tik čia nereikėtų pamiršti, kad genijaus žodis visada sveriamas aukso svoriu ir pasireiškia kaip stebuklas.

Kita vertus, dar aktualiau skamba išpažintinis Giunterio Graso knygos, mums žymiai artimesnės laiko požiūriu: jis nepabūgo politinių klausimų, rado būdą ir toną kalbėti apie baisiausius savo laikmečio reiškinius – pačios Vokietijos sukeltą karą ir netgi išdrįso prisipažinti, kad pats buvo esesininkas. Jautė, kad istorija šių temų nei apeis, nei pamirš.

Štai rankose naujas lietuvių autoriaus romanas apie sovietinį gyvenimą (ne pokario įvykius, kurie vyko prieš 70 metų, o vėlesnius). Jo herojus, ilgai svajojęs apie literatūros studijas, vis dėlto universitete pasirenka fiziką. Kodėl fiziką? Sovietmečiu nemažai jaunuolių, linkusių į humanitarinius mokslus, netikėtai imdavo studijuoti tiksluosius, tapdavo, pavyzdžiui, geologais, kurių daug, kaip rašo Antanas Terleckas, užsakydavo Maskva. Jauni Lietuvos žmonės sovietmečiu jautė, kad tam tikrose srityse negalės išskleisti sparnų ir pakilti, kaip kad skrydį jaunam Gėtės herojui Vilhelmui, beje, nė nesidomėjusiam politika, varžė teatras.

Ne viename mūsų naujosios literatūros romane herojus su savo idealais nuslenka į šalį. Dar graudžiau nei apie fizikos mokytoją skaityti apie kitą herojų, kai didelės apimties romane apsiplunksnavęs jaunuolis pradeda dirbti... vykdomajame komitete. Jis kiekviename žingsnyje grožisi gamtovaizdžiais, kas, matyt, turėtų reikšti jo bekraštį dvasingumą, ir tik retkarčiais tarsi pro pirštus pastebi ir jį supantį politinį ir socialinį absurdą. Romane jis tiesiog neturi ką veikti. Šis svajoklis iš esmės taip pat apeina sovietinį gyvenimą, kuris mūsų literatūroje iki šiol buvo nušviečiamas tik sovietiška.

Aloyzas TENDZEGOLSKIS,
varėniškis

*Aloyzas Tendzegolskis, „Šviesiau už mėnesieną“, „Kauko laiptai“, 2017 m., 248p.

Petro Kaziulionio užrašai

... kas yra karas, lygiai prieš 77 metus įsiveržęs ir į Senąją Varėną...

Vieškelyje nuo Varėnos Nedzingės link stovi išsiklapiusi ilga dengtų ir atvirų Raudonosios armijos automobilių kolona. Perėjus Nedzingės vieškelį už kokių trijų šimtų metrų, Merkinės plento pakraštyje, vokiečiai visus sustabdo. Ateina atsilikę senyvi, sunkiai paeinantys ar vaikus vedantys ir juos nešantys žmonės. Žmonės grupuojasi, stengiasi būti su savais, pažįstamais ar kaimynais, laisvi tarpai užsipildo. Su kitais atsidūrėme priekyje iš krašto. Tarp mūsų – pagyvenęs bažnyčios klebonas, kunigas ir jaunutis vikaras. Už keiliolikos žingsnių čia ir kitur – mus saugantys vokiečiai su kulkosvaizdžiais. Už kelių žingsnių guli į priekį ištiesęs rankas žuvęs raudonarmietis su tankisto šalmu. Galva pakreipta, akis išnešta. Netoliese guli kulku serijos per juosmenį sunkiai sužeista moteris, tikriausiai rusų karininko žmona. Prie jos ir ant jos raičiojasi du mažiukai vaikučiai. Ji neaptvarstyta, bejėgė, bet vokiečiai nekvepia dėmesio. Žmonės apgailestauja, kad niekuo jai negali padėti. Ant plento, beveik lygiai greičiai su mumis, stovi vokiečių karininkai su pavaldiniais. Įpykę. Kiti prie jų ateina su raportais ar pranešimais, skuba vykdyti jų įsakymus ar nurodymus. Atvaro rusų karininką, sako, – politruką. Vienas jų burbtelėjo, mostelėjo ranka į kitą plento pusę. Du vokiečių kareiviai šautuvų vamzdžiais stumtelėjo rusų į paplentę. Netrukus sudriokė sūviai. Taip praėjo birželio 24-tosios rytas. Prasideda karšta sausa diena – saulė jau kaitina. Mūsų gyvenvietėje kai kur plykstelėja kaip fakelai šiaudiniai stogai, retkarčiais pasigirsta sūviai. Mums paliepia: visiems stot! Stovime. Klaupt! Klauptiamės. Ir kam čia taip reikia? – klausinėja žmonės vieni kitų. Paklūpoję vėl sėdime. Vaikai vieni su kitais vaikštinėja, to nedraudžia. Atveda vienmarškinį belaisvį. Tas: „prošu slova“ (prašau žodžio)! Vokietis burbteli, mostelėja. Tas kartoją savo prašymą ir neina. Baksnodami šautuvų vamzdžiais nustumia belaisvį atbulą – ir tas krinta nuo sūvių. Kodėl ir kam čia civilių žmonių vokiečiai tiek suvarė, neturėjome supratimo. Bet niekam turbūt ir į galvą neatėjo paklausti jų ir išsiaiškinti. Mūsų kunigai jų kėslus suvokė. Jų senyvo amžiaus vyresnysis gerai kalbėjo vokiškai. Nuėjo ant plento prie vokiečių vyresniųjų. Šie nesileido į jokias kalbas. Kiek palaukę, vėlėjo pas juos ir šnekino. Tas pats. Vėl nuėjo sugrįžo kaip nesaivi ir pasakė, ką išgirdė: „Melskitės, žmonės. Čia mūsų gyvenimo paskutinė valanda ir vieta.“ Nerimas prislėgė kiekvieną, bet niekas nenorėjo tuo patikėti. Juk čia beveik visi tik civiliai – seniai, moteris, vaikai ir kūdikiai. Paga-

liau – už ką? Vokiečiams jie niekuo nenusikalto. Aš, 14-metis paauglys, einu pasidairyti truputėlį toliau. Jokios panikos požymių nėra. Ramiai sėdi ir lūkurioja komunistų pogrindininkų kuopelė. Vaikai grupelėmis bendrauja, prasimano žaidimų, savų užsiėmimų. Kitoje plento pusėje vokiečiai iškasa visą eilę negilių duobių laidojimui. Suneša savo žuvusius. Įvynioja į brezentą ir laidoja. Pastato beržinius kryželius su užrašų lentelėmis ir uždeda ant jų žuvusiųjų šalmus. Paprasta šalikelė tampa kapaviete su 14-ka kapų ir kryžių.

Vokiečiai mūsų nepaleido. Kaip vėliau paaiškėjo, čia turėjo būti sunaikinti tie, kurie išdrįso kėsintis į vokiečių gyvenbes. O vietoj „tų“ gali būti ir niekuo dėti civiliai gyventojai. Vokiečių manymu, tokios egzekucijos pateisinamos – taip ir turi būti, kad niekas nekeltų rankos prieš juos! O kodėl jie čia delsei vykdyt savo užmačius, sunku atsakyti, bet pamėginkime.

1937 ar 38 metais I Varėnos pradinės (šešiametės) mokyklos vietiniams vyresniųjų klasių mokiniams buvo pavesta visus šeimų narius ir kitus gyventojus surašyti, o duomenis atnešti į mokyklą. Čia jie buvo tikrinami, tikslinami ir suskaičiuojami. Po to mums buvo pranešta, kiek I Varėnoje gyvena žmonių: iš viso – 1143 gyventojai be Mitraukos kaimo, kuris tuo metu buvo lenkų okupuotoje teritorijoje. Iš jų Čiurlionio ir Vilniaus gatvėse – 412, Naujaukyje – 321, Užumelnykyje – 254, Antakalnyje – 156. Išskyrus kelias šeimas, kurios vakar negrįžo, ir ketelį šeimų dėl pačių vokiečių nesugaudymo atsidūrusių Salovartės kaime, čia buvo suvaryti Naujaukyčio, Antakalnio ir miestelio gatvių gyventojai, ir dar nežinia kokia Užumelnyčio ir Mitraukos kaimų gyventojų dalis. Manau, kad vokiečių kareiviai, kaip uolūs savo vadų įsakymų vykdytojai, čia suvarė apie aštuonis šimtus gyventojų. Kunigaiėjo pas vokiečius, aiškino ir įrodinėjo, kad čia suvaryti visiškai niekuo dėti žmonės, nekalti dėl jų kareivių žūties. Vokiečiai jau teikėsi atkreipti dėmesį ir išklausyti.

Jeigu čia pat, paplentėje, visus žmones būtų sušaudę, tai būtų buvęs kelių šimtų metrų ilgio kelių šimtų kruvinų lavonų, tarp jų – moterų, vaikų ir kūdikių – sąvartynas, kuriame nebūt jokios prieš uniformos. Netoliese šis Merkinės plentas rėmėsi į Alytaus plentą, sudarė T formos sankryžą ir 180 laipsnių posūkį. Dėl jo šiame ruože, kur buvome suvaryti, vokiečių kolonos pravažiuodavo lėtai, dėl kamsatvies dažnai ir pastovinuodavo. Jose važiauvusieji būtų išžiūrėję, kas čia tokie taip sudoroti. Ar galėjo toks reginys „kelti“ jų vermacht (armijos) kariams ko-

vinę dvasią ir pritarimą tokiems savo vadovybės veiksams ir įtikinti, kad čia, šiame sąvartyne, palaidoti vokiečių naikintojai?

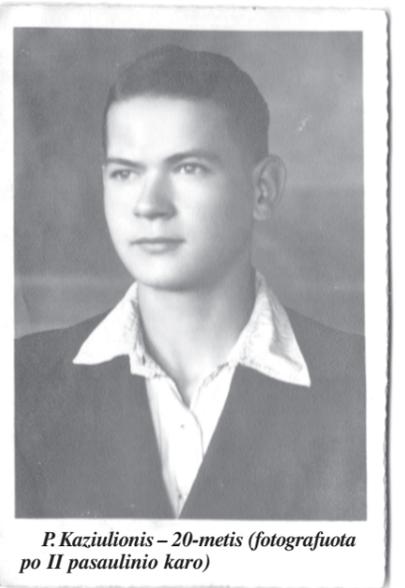
Skaitytojai gali prieštarauti, priminę IX forte, Paneriuose ir kitose masinių egzekucijų vietose ne tiek vokiečių nužudytų taikių žmonių. Taip, bet ir jokių nereikalingų pašalinių akių neprileido. Po mėnesio mus su Diminavičiumi, ketinusių pereiti šią kryžkelę, atbaidė iš anksto pastatyto apsauginio įspėjamas šūvis ir keiksmas trauktis kuo toliau, kad nepamatytumėm gatvę sušaudymui varomų žydų. Įsakė uždangstyti visiems langus ir nežiūrėti, jeigu ne, – šaudys į langus. Kas dėjosi egzekucijų vietose, matė tik jų vykdytojai. Be to, kapavietės laidojimui iš anksto buvo iškastos, kad kuo greičiau piktadarybes užmaskuotų. Kada ir kas čia, Merkinės paplentėje, mūsų tiek būtų greitai palaidojo... Gal ir į tai vokiečių buvo atsižvelgta. Bet tikriausiai laukė atvykstant savo aukštesnės vadovybės ir jos nurodymų. Laikasėjo. Mes, apstatyti sargybomis, sėdėjome. Užklause, ar yra komunistų? Buvo. Kažkas storių sakyti, bet kiti neleido jam pakilti, sutramdė. Gal norėta komunistų gyvybėmis atsipirkti už mus visus ar pirmiausia juos sunaikinti? Už pusės kilometro toliau nuo čia, paplentėje einant į Salovartę, vėliau buvo rastas sušaudytas Kartono fabriko direktorius Antanas Palevičius. Vieni sakė – dėl išdavystės, kiti – kad tikrindami dokumentus vokiečiai rado partinį bilietą. Žuvusiojo artimieji pasakojo, kad ilga automato papiūpa sutrupino ir per nugarvė išnešė kaulus ir krūtines gabalus...

Jau negirdėti sūvių. Nekyla naujų gaisrų dūmai. Pradėjo važiuoti vokiečių karo technikos kolonos. Kitoje plento pusėje, šviežių žemių supiltų kapų eilėje, palaidoti jų draugai. Mes žiūrime į važiuojančius, jie piktai žvelgia į mus.

Pagaliau vokiečių sanitarai ant neštuvų nunešė sužeistą rusų ir jos vaikučius.

Vyras įsako kilti ir rikiuotis prie Nedzingės vieškelio, o jiems nuėjus, likusiems liepia eiti namo.

Einame, apeidami žuvusius raudonarmiečius, ir mes su mama. Žuvusiųjų vietomis prigulę lyg pėdų rugių lauke. Vieno gulincio viršugalvis nurėžtas, kritęs aukštelininkas, smegenys prie galvos išsiliejusios, galva tuščia lyg puodas. Visur mėtosi raudonarmiečių apranga, ginklai,

P. Kaziulionis – 20-metis (fotografuota po II pasaulinio karo)

šaudmenys, granatos. Vieni vyrai kasa dideles duobes žuvusiems laidoti, kiti juos neša prie duobių. Glėbiais suneša surankiotus rusiškus šautuvus ir krūvas, nuima smeigus, ištrauko spynas, tvatija į akmenis, laužo ir numeta. Dar kiti stumia toliau nuo šalikelės nevažiuojančius automobilius. Prieiname savo sodybą. Tvoros išgrautos, sutraiškintos, išdegusios ar dar degančios ir smilkstančios. Buvusių ūkinių pastatų – kluono, tvarto, priestatų, bulvių rūšio, pirties – likę tik degėšiai taip pat smilksta. Kur tik nukreipi žvilgsnį ar žengi žingsnį, viskas kitaip negu buvę – ištrypta, suniokota. Sudegusio kluono grendyme iš buvusio prikrauto vežimo ir pakinktų likę tik ašys ir apkaustai. Įvairiose sodybos vietose guli žuvę raudonarmiečiai. Vieno jų nuo svilinančio karščio apanglėjęs veidas. Veido bruožai – iš vidurinės Azijos. Pagalvojau tada apie žmogaus likimą: kur gimė, augo, o štai kur žuvo. Degančio tvarto niekas negalėjo atidaryti. Sudegę geras darbinis arklus, dvi karvės, avys, kiaulės. Įeiname į namo vidų kibirų. Lovoje nejudėdamas guli kruvinas raudonarmietis. Galbūt net tas pats, ryte įgriuvęs į mūsų rūšį, kur sulindo visa mūsų šeima. Išžiūrime. Gyvas. Apatinis žandikaulis storos vokiško brauningo kulkos sutraiškintas, dantys išdaugyti, mėsos draiskalai apkepę krauju. Gyvas, reikia daktaro, sako mama ir išsina. Netrukus sugrįžta su valsčiaus felčeriu Kryževičiumi. Šis apžiūri. Išsina ir atsiveda dar du vyrus. Šie paėmę už pažastų sužeistąjį prilaikydami veda ir neša į kaimynų Palevičių (Klimų) liepų pavėsį, paguldo ant vejos.

Mūsų kieme šulinio nebuvo. Kaip ir birželio 22-ą skubiai vandenį nešiojome iš kaimynų šulinių, tik jo šį kartą reikėjo daug. Skubiai gesinome skiedryną prie namo, tvoras ir kitas smilkstančias degimvietes...

Tešynys. Pradžia Nr. 45, 47

Parengė
Diana ZUBAVIČIENĖ